

BÁRÓ BÁNFFY DEZSŐ
RÓMAI AKCIÓJA A NÉPPÁRT ELLEN
1895-BEN

ÍRTA
SALACZ GÁBOR

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1943

*Különlenyomat a «Regnum Egyháztörténeti Évkönyv»
1942/43. évi Szekfü Gyula Emlékkönyvéből.*

Felelős kiadó: Salacz Gábor.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ijj. Kohl Ferenc.

Az egyházpolitikai törvények reakciójaként 1895 január végén Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric vezetése mellett megalakult katolikus elvi alapon álló néppárt súlyos gondokat okozott mindjárt kezdetben a szabadelvű pártnak s az új Bánffy-kormányának. A magukat ez év február elején új választásnak alávető miniszterek közül Erdély Sándor Duna-szerdahelyen, Perczel Dezső Bonyhádon csak erős küzdelem után voltak képesek győzedelmeskedni a néppárt jelöltjeivel szemben, Wlassics kultuszminiszter pedig minden hivatalos erőszak ellenére is csak pár szótöbbséget kapott Csáktornyan. E választások világosan mutatták, hogy nemcsak az egyházpolitikai törvények ellenzése s a kultúrharc¹ következtében felgyülemlett sok keserűség vitte a tömegeket a néppárt zászlaja alá, hanem maga a párt-programm² is képes széles néprétegeket megnyerni.

A program szerint ugyanis nemcsak a katolikus egyházon s általában a kereszténységen ejtett sérelmek orvoslása, a kötelező polgári házasságról s az állami anyakönyvekről szóló új törvények revíziója, a még tárgyalás alatt lévő többi egyházpolitikai törvényjavaslatok elleni küzdelem s a felekezeti oktatás védelmezése volt a párt célja, hanem XIII. Leó *Rerum novarum*ának szellemében a kisemberek millióit érdeklő szociális követeléseket is írt a zászlajára. Törvényes intézkedéseket követelt a program a földmívelők megélhetésének és gyarapodásának biztosítására, követelt a kisgazdák és kisiparosok hiteligényeinek kielégítése érdekében állami támogatás mellett létesítendő szövetkezeteket, kívánta adómentes létminimum megállapítását, az adórendszer igazságosabbjnegalkotását és a tőzsdeadó bevezetését. Állami védelemben kívánta a párt részesíteni a kisiparost és a munkást a nagyiparral és a tőkével szemben s követelte végül a munkaadó és a munkás

¹ Lásd róla *A magyar kultúrharc története 1890—1895* (Bécs, 1938) c. könyvem.

² Közli a *Magyar Állam* 1895 január 31-i száma után Mérei Gyula *Magyar politikai pártprogramok* (Budapest, 1934) c. könyve 315. lapján

közi viszony szabályozását és a munkásbiztosítások kiterjesztését, ígérte egyúttal a program, hogy a párt a nemzetiségek iránt előzékeny kíván lenni s méltányolni fogja igényeiket, amennyiben azok a magyar állam egységével és nemzeti jellegével megegyeztethetők.

Politikai pártjaink ebben az időben nem ismertek egyebet liberális és közjogi követelményeknél, a szegény kisemberek anyagi gondjait észre sem vették. A néppárt volt politikai pártjaink közül az első, amely a tényleges helyzetet, az 1867-i kiegyezést minden magyarázat nélkül egyszerűen elfogadva, közjogi gravámenek helyett szociális követeléseket vett~iel programjába. Nagy dolog volt ez abban az időben, alkalmas arra, hogy a szegény nép érdeklődését lekösse s az eddigi kormánypárti választók jelentékeny részét az új ellenzéki* párt táborába vigye. A néppárt erőteljes és sikeres szervezkedése a kormányt ezért egyre több aggodalommal töltötte el s idegessége csak fokozódott, amikor a párt megalakulásával kapcsolatos tárgyalásokban jelentékeny szerepet játszó Steiner Fülöp székesfehérvári püspök február közepén Rómába utazott. Bánffy biztosra vette a jelek szerint, hogy Steiner római útjának a célja a néppárttal van kapcsolatban s ezért mikor értesült róla, azonnal táviratilag kérte meg Kálnoky külügyminisztert, hogy kísértesse figyelemmel Steiner római tartózkodását s ellensúlyozzák a lehetőség szerint tevékenységét.³ Bánffy minden áron meg akarta akadályozni, hogy a párt Róma támogatásával még nagyobb eréllyel és sikerrel harcoljon a még hátralévő egyházpolitikai törvényjavaslatok s általában a kormány politikája ellen.

Kálnokj még Bánffy táviratának a vétele előtt minden bizonnyal ugyancsak az ő ösztönzésére tárgyalt már egyszer a nunciussal, Antonio Agliardival a néppártról s demagógusnak és veszélyesnek jelezte a párt irányát. Készségesen teljesítette most is a miniszterelnök kérését s táviratilag figyelmeztette azonnal vatikáni nagykövetünket, gróf Reverte-rát Steiner római útjára s Bánffy ezzel kapcsolatos óhajára. Megjegyezte, hogy Steiner egyébként igen kiváló és méltó püspök, az egyházpolitikai harcban azonban a leghevesebb harcosa és támogatója az alakuló néppártnak, a néppárttal kapcsolatban pedig nagyon kell félni attól, hogy az osztrák

³ Bánffy 1895 febr. 14-én kelt számjeles táviratának litografált másolata: Bécs. Állami Levéltár, Külügyminisztériumi iratok. Politisches Archiv, Eome S. S. 1895.

keresztényszocialisták nyomába fog lépni s magával ragadja az alsópapságot.⁴

Kálnoky készségét Bánffy kérésének teljesítésére az osztrák keresztény szocialisták éles ellenzéki magatartása magyarázza meg. Ausztriában sok volt a keresztényszocialisták ekkori taktikájában a demagógia is. Tizenhét pontos programjukból öt a zsidók ellen irányult s elsősorban a választási propaganda céljait szolgálta, a többi pontok a magyar néppárti programúhoz hasonló antiliberalis, de radikálisabb szociális követeléseket tartalmaztak. Az osztrák kormány a püspöki kart hívta a keresztényszocialisták ellen segítségül, mert igen nagy számban vett részt a mozgalomban az alsópapság is. A püspökök a jozefinisztikus állami hatalom jármájában szembe is fordultak a mozgalommal, a párt azonban velük szemben' a *Rerum novarumra* hivatkozott, az alsópapság pedig nem engedelmeskedett a tilalmuknak, hogy nem szabad a mozgalomban résztvenniök. A püspöki • kar most az egyházi felsőbbség elleni tiszteletlenséggel és a papság felizgatásával vádolta a mozgalmat, memorandummal fordult az ügyben Rómához s különösen panaszkodott az alsóausztriai katolikusoknak a püspök akarata ellenére megtartott linzi gyűlése miatt. Schönborn prágai bíboros Bauer brünni püspök kíséretében majdnem Steinerrel egyidejűleg Rómába utazott az ügyben s így az az érdekes helyzet állott elő, hogy amíg Schönborn és Bauer az osztrák keresztényszocialisták elleni nyilatkozatra kívánták rávenni a Szentszékét, addig Steiner a magyarországi néppárt érdekében lépett fel.

Revertera, amikor Kálnoky táviratát megkapta, zavarba jött s nem tudta, hogy mit csináljon, hogyan és miképpen keresztelje Steiner utait. A magyarországi néppárt konzervatív királyhű főurak: Zichy Nándor, Esterházy Miklós Móric és Steiner püspök vezetése alatt állott, lehetetlen volt tehát őket a nép fellazításával vádolnia, mint az osztrák keresztényszocialistákat. Arra gondolt ezért, hogy Kálnoky csak azért küldte el táviratát, mert nem tudta elkerülni. Róma felfogásának ismeretében hiábavalónak is ítélte minden fáradságot abból a célból, hogy rávegye a Kúriát, tiltsa meg a püspököknek a néppárt szervezkedésében való közreműködést. Erre annál kevésbbé gondolhatott, mert az osztrák püspöki kart a Szentszék éppen mulasztással vádolta, ~ amiért távol tartotta magát a keresztényszocialista mozgalomtól. Rómában egészen másnak látták azoknak a magyar püspököknek a helyzetét, akik részt vettek a néppárt megalakulásában, mint a keresztényszocialista mozgalommal szembe fordult osztrák püspökökét. Úgy vélekedtek, hogy a püspökök közreműködése nélkül Magyarországon is odafejlődnék a

⁴ Kálnoky február 14-i 2. sz. szigorúan bizalmas távirati utasításának s. k. fogalmazványa u. o.

helyzet, ahová Ausztriában fejlődött: a püspökök kiadnák a kezükből a vezetést anélkül, hogy a párt alakulását megakadályozhatnák. Ennek következtében pedig a néppárt még hamarabb radikális és demokrata jelleget kapna, mint ahogy az osztrák keresztényszocialista párt kapott. Ha ellenben a püspökök közreműködése által meg lehet őrizni a pártegyházhűségét, akkor a párt, — így remélték a Vatikánban, — dinasztikus és államfenntartó is marad s nem fog változtatni ezen semmit sem az a körülmény, hogy támadja a kormány egyházpolitikáját.

Revertera Bánfíy óhaját, hogy diszkreditálja Steinert, szerencsétlen gondolatnak tartotta. Steiner ugyanis nemcsak kiváló püspök volt, hanem dinasztikus hűségében sem kétejt.* kigdhetett senki sem. Ha tehát fellépett volna ellene, azonnal rájöttek volna a Vatikánban, hogy azt akarja elérni, nehezítse meg a Szentszék a néppárt szervezkedését s gyengítse ezáltal a kormány ellenzékét. Egy ily irányú legenyhébb célzás is pedig csak növelte volna a Kúria szemében a néppárt jelentőségét. Ez peJig, gondolta Revertera, nem lehet a kormány célja. Ismertette a helyzetet, megkérdezte ezért Kálnokyt, nem lenne-e tanácsosabb minden kísérletezést abba hagynia arra vonatkozólag, hogy a Szentszék a püspököknek a néppártban való részvételével kapcsolatban *non licet*et vagy legalább is *non expedit*et mondjon.⁵

Arról hamarosan meggyőződött követünk, hogy igaza volt, amikor kilátástalannak ítélte minden fellépést Steiner ellen. Jó forrásból értesült ugyanis róla, hogy Steiner Rampollával való tárgyalásai alkalmával hangsúlyozta, hogyha néppártnak teljesen más szociálpolitikai céljai vannak, mint az osztrák keresztényszocialistáknak. Revertera értestilése szerint azzal érvelt Steiner, hogy a néppárt a vallási eszme mellett az 1867-i kiegyezést is jelszavául választotta, egy ily en szilárd konzervatív alapon álló párt alakulása pedig csak hasznos lehet az államra nézve. Elismerte viszont állítólag Steiner, hogy az osztrák keresztényszocialisták minden tekintélyt aláaknázó munkája veszélyes válságot okozhat állami és társadalmi szempontból.⁶

Steiner Rampollával való tárgyalásait nem ismerte még

⁵ Lásd u. o. Revertera 1895 február 18-i szigorúan bizalmas Jelentését és s. k. magánlevelét.

⁶ U. o. Revertera február 25-én kelt 7 C. sz. szigorúan bizalmas jelentése.

Kálnoky,¹ amikor Bánffy Bécsben járva, tárgyalt vele a dologról s vázolván a néppárt elleni érveit megígérte, hogy kimerítőbben fogja írásban is ismertetni a kérdést. Kálnoky e tanácskozás után valamivel részletesebben utasította most már Reverterát, hogy minő érvekkel lépjen fel a néppárt ellen.⁷ Revertera ez utasítás értelmében a XIII. Leó koronázási évfordulója alkalmából kapott február 28-i kihallgatásakor felhívta a pápa figyelmét a legutóbbi idők valláspolitikai eseményeire és az osztrák keresztényszocialista mozgalom mellett szóba hozta a magyar néppártot is. Alig ejtette azonban ki a néppárt nevét, a pápa finoman mosolyogva máris félbeszakította őt s így szólt:

„Én, szerencsének tartom, hogy a magyar katolikusok is védelmezni kezdik egyházukat. Esterházy és Zichy neve kezeskedik róla, hogy erről a részről nem fogja veszély fenyegetni a tekintélyi elvet“.

Revertera erre azt válaszolta, hogy a magyar kormány attól fél, hogy a függetlenségi pártnak az a része, amely támogatja az egyházpólitikai ellenzékét (ez az Ugron-csoport volt) e támogatása révén hatalmába keríti a néppártot s a párt konzervatív vezetőit háttérbe szorítva, a mozgalmat a maga konzervatívának egyáltalában nem nevezhető céljaira fogja kihasználni.

„Ettől fél a kormány — vetette ellen XIII. Leó —, magyarázza meg azonban, miért nem fél a kormány akkor a függetlenségi párttól, amikor az egyházpólitikai törvények mellett tüntetésre ajánlja fel a csapatait? És olyan nagy hátrány e párt két részre szakadása? Egyébként, ha nem tévedek, a pártnak az a frakciója, amely a kormánnyal együtt halad, éppen Kossuthé. Akkor azonban, amikor ez a frakció a monarchia és az Egyház szemmel látható kárára aláaknázza az országot, nem vehető rossz néven a katolikusoknak, ha ők is tömörülnek a fenyegető veszély elhárítására. Sajnálatos körülmény a szenvedélyek fellángolása s hogy az izgalom a nép legmélyebb rétegeiig hatolva utat nyit demagógikus törekvéseknek is. Ez azonban nem a katolikusok hibájából történik, ők csak védelmezik legszentebb javaikat.“

A pápa e szavaira el volt készülve Revertera. Önmagában igazat adott neki.⁸ Nem tudott ezért mást válaszolni, mint

⁷ Kálnoky ez utasítását nem találtuk meg a Politisches Archivban, Revertera azonban március 2-i jelentéseiben ismételtlen hivatkozik rá.

⁸ Ezt február 18-i idézett magánlevele bizonyítja.

csak azt, hogy a magyar püspöki kar egy része szintén semmi jót sem vár a néppárttól s ugyanúgy fél bekövetkező kisiklásától mint maga a kormány. Arra nem volt még ekkor megbízatása Reverterának, hogy határozott állásfoglalásra vegye rá a pápát a néppárttal szemben, úgy gondolta, hogy ezt Magyarországon könnyen a belügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak is tekinthetnék, — s ezért azzal fejezte be inkább csak akadémikus jellegű fejtegetéseit, hogy felvilágosításaival egyedül az volt a célja, ne csak a jobbik oldaláról ismerje, a pápa a néppártot, hanem lássa jövőbeli fejlődésének esetleges hátrányait is.⁹

Papai kihallgatása után, a szokásnak megfelelően, Rampolla biboros-államtitkárt is meglátogatta követünk s minisztere utasítása értelmében az ő figyelmét is felhívta arra a lehetőségre, hogy a most még főurak és püspökök által vezeiett népjmrtr radikális elemek csatlakozása következtében idővel az agrárszocializmus mezejére tévedhet. Revertera ez utalása nem volt egészen eredménytelen, mert Rampolla kész volt rá, hogy figyelmeztesse Steinert, kerüljenek el mindent, amivel ja köznyugalmat megzavarhatnák, E készsége mellett hangsúlyozta azonban a pápához hasonlóan Rampolla is, hogy nem ítélné el a Szentszék egy konzervatív néppárt alakítását akkor sem, ha az nem katolikus hitvallási alapon áll, hanem egyszerűen csak nem egyházellenes jellegű.¹⁰

Az egészen természetes, hogy Rómában, ahonnét mindig bizonyos távlatiból látják az eseményeket s az egyes pártokat a kormányokkal ellentétben inkább erkölcsi s nem politikai szempontból ítélik meg, csakjörülhettek az általános vallási közömbösség idején egy katolikus jlapon álló magyar politikai párt megalakulásának s a keresztény szellem magyarországi ébredésének. Az Egyház elveivel ellenkező még folyamatban lévő egyházpolitikai törvényszerzés az uralkodó liberalizmus elvi állásfoglalásán kívül részben a katolikusok szervezetlenségének is köszönette ugyanis eddigi sikereit. Nem akadt egyetlen egy politikai párt sem, amely nyíltan szembe helyezkedett volna a képviselőházban a javaslatlaltal. Érthető tehát, hogy nem rejtette a pápa véka alá az örömet, amikor hírt kapott, a néppárt megalakulásáról, sőt egészen nyíltan is kifejezte azt Zichy Nándornak írt levelében.

⁹ U. o. Revertera 1895 márc. 2-i 8. A. sz. szigorúan bizalmas jelentése.

¹⁰ Lásd u. o. Revertera ugyancsak márc. 2-i 8. B. sz. bizalmas Jelentését.

Zichy és társai bejelentették ugyanis neki, hogy a keresztény vallás és a katolikus egyház védelmére országos pártot alakítottak s megindították hivatalos közlönyükül a Fejérmegyei Naplót. XIII. Leó Zichynek írt március 6-i válaszában¹¹ áldását adta mindkettőre; nagyon örült, hogy az Egyház jogainak s Magyarország vallási dicsőségének az országgyűlésen való védelmére a katolikusok új egyesülése jött létre“ s örömmel helyezte a Fejérmegyei Napló megindítását is, „mert Te — írta Zichynek — és a többi írók elvül tartjátok, hogy soha a püspökök szándékától és tekintélyétől el nem tértek s egyszersmind a legszorgalmasabban megtartjátok mindazt, amit a hírlapíróknak a szeretetről, a mérsékelt írásmódról, a világi hatóság iránti tiszteletéről s a püspökökkel és mindenekelőtt az apostoli szentszékekkel való teljes egyetértésről már többször szabályul előírtunk. Lelkesen és bátran törekedjete tehát elérni, amit a haza szeretete és az ősi vallás fényc javai“.

XIII. Leó levelének tartalma lényegében megegyezett azzal, amit Revertera pápai kihallgatásáról és Rampollánál tett látogatásáról jelenthetett. A katolikus jellegű néppárt megalakulását örömmel üdvözölte a Szentszék, de előre óvta vezetőit az esetleges kilengésektől s figyelmeztette őket a püspökök, különösen pedig a Szentszék tekintélyének elismerésére. Ezt az álláspontot foglalta el az Egyház általában minden katolikus alapon álló politikai párttal szemben. Megdicsérte az osztrák keresztényszocialisták bátor hitvallását is, de erőteljesen elítélte demagógikus törekvéseiket s mérsékletre intette egyúttal a mozgalommal szembefordult püspököket is.¹²

Kálnoky meg volt elégedve Revertera eljárásával. Megértette, hogy nem léphetett fel oly erőteljesen az egyes püspököktől támogatott magyar néppárt, mint a püspöki tekintéllyel szembeszállt osztrák keresztényszocialisták ellen.¹³ Bánffy azonban minden áron meg akarta akadályozni a néppár jyj[m]-nyesülését s nemsokára Revertera újabb utasítására kérte meg Kálnokyt, amikor megküldötte neki a megígért néppárt elleni memorandumot. Római akciójától függetlenül itthon is megtett közben mindent a párt ellen. Amikor gróf Zichy János Latkóczy Imre belügyi államtitkárral szemben Nyitrán a néppárt programjával fellépett, a március 20-i választás a párt elleni erőszakoskodások következtében oly országos botrányba fulladt, hogy Latkóczy kénytelen lett mandátumáról lemondani.

¹¹ Közölte a Breznay Bélától szerkesztett Religio 1895 március 20-i számában.

¹² Lásd XIII. Leó 1895 június 18-án kelt Ferenc Józsefhez intézett levelét. Közöltem Az Agliardi-affaire c. tanulmányom (megjelent a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940—1941. évi kötetében és önállóan) mellékleteként.

¹³ Lásd Kálnoky 1895 március 13-i 48. sz. bizalmas utasítását Reverterának a bécsi Áll. Ltár idézett iratai között.

lyes céljaiért, az ódiium nem fog azonban a közvélemény előtt ez esetben, sem a Szentszékre, sem a katolikus egyházra háramlani, sőt ellenkezőleg határozottan megerősödnek a magyar katolikus egyház helyzete, mert látná az ország, hogy a római kúria respektálja nemzeti érdekeit.

Hagyományos felfogásként ismerte el Beksics, hogy a magyar nemzeti és a katolikus érdekek kiegészítik egymást s hogy a magyar állam egybe olvadt a katolikus egyházzal. Szerinte Mohács nélkül a nemzeti jelleghez még jobban simuló, a gallikanizmushoz hasonló katolicizmus alakult volna ki és szilárdult volna meg örök időkre Magyarországon. Az Egyház mindig^ osztozott a magyar állam sorsában, itt az ideje tehát, érvelt tovább, hogy állami és nemzeti függetlenségünk visszaszerzése után a Mohács előtt követt egyházpolitikára térjünk vissza. Úgy látta, hogy a katolicizmus érdekei a jelenben is épűgy egybe vannak forrva a magyar nemzeti érdekekkel, mint Mohács előtt voltak. Az ortodoxiával szemben époly védőbástya Magyarország, mint a mohamedánizmussal szemben volt. Abban a kivételes helyzetben tehát, melyben a magyar katolicizmus a Kelettel szemben van, szükségszerűleg tevékenyen közre kell működnie szerinte a Szentszéknek azoknak az akadályoknak a leküzdésében, melyek a magyar nemzeti érdekek útjában állanak?

A magyar nemzet átérzi a közte és a katolicizmus, illetőleg a Szentszék közötti szolidaritást, hangoztatta tovább az emlékirat, a néppárt azonban alkalmas ennek az érzésnek a megsemmisítésére s ezért nemcsak a magyar ádlam, hanem az Egyház érdekeit is veszélyezteti. A római kúria tehát okvetlenül részt fog venni a néppárt elleni küzdelemben, amint veszélyeiről méggyőződik. Nagyméltóságodnak államférfíui feladata, fordult memoranduma utolsó szavaiban Beksics Kálnokyhoz, hogy a Szentszék a néppárt veszélyességéről felvilágosítsa s rávegye, hogy működjk közre ennek a katolicizmus nevével visszaélő, kimondottan államellenes, közvejve pedig az Egyházzal szemben is ellenséges irányzatnak a gyengítésén^ és ártalmatlanná tételén.

Beksics emlékirata élénk világot vet rá, hogy mennyire félt a kormány a néppárt jövőbeli sikereitől, de élesen rámutat arra is, Hogy mennyire nem ismerték ebben az időben a budai Szent György-téren Róma gondolkozását. Beksics azt képzelte, hogy a Vatikánban egyszerre meg fognak ijedni fenyegetéseitől s készséges védelmezőivé válnak annak a liberális rendszernek, mellyel már ötödik éve a legkeményebb harcot vívták s amely csak az imént iktatta törvénytárába az Egyház elveivel ellenkező polgári házassági jogot s ,a vallás szabad gyakorlatából és az izraeliták recepciójáról szóló még tárgyalás alatt lévő javaslataival a keresztény állam eszméjét is megtagadni készült. Nem tudjuk, mi célja lehetett Beksicsnek a gallikanizmushoz hasonló magyar Egyház emlegetésével, mert azt nem hihette, hogy ezzel csábítólag fog hatni Rómára. Nem akarunk kételkedni benne, hogy a magyarság és a katolicizmus érdekközösségéről írott szavait őszintén gondolta. Ez politikai meggyőződése lehetett. Ez érdekközösségben azonban a liberalizmus elveinek megfelelően nagyon

alárendelt szerepet szánt az Egyháznak. Ez év szeptemberében drb. jelzéssel a Pesti Hírlapban a következőket írta:

„Az egyház nem önmagáért van, hanem az államért. Az egyház is csak eszköz az állam céljainak elérésére. Az egyház földadata az államban az erkölcsös, vallásos életet előmozdítani, biztosítani, lévén minden állam főcélja, hogy polgárai erkölceit nemesítse, miben a vallásosság van leginkább segítségére. Az egyház tehát hatalmas eszköze az államnak, de mégis eszköz és nem cél. Csak maga az állam a cél“.

Ami Beksics emlékiratának a néppárt szociális programjával szemben felhozott vádját illeti, teljesen felesleges vele foglalkozni. Zichy Nándor és vele a néppárt vezetői jobban látták meg a nép bajait s helyesebben mutattak rá a segítség módjaira, mint a többi politikai pártok vezérei. Beksicsnek inkább azért kellett volna gáncsolnia a pártot, hogy nem eléggé céltudatos az agrárprogramja s nem szólt a földéhes zsellérek birtokhoz juttatásáról. Hogy mégis agrárszociális szempontból is félték a párttól, az részben azzal magyarázható, hogy az előző hónapban az agrárszocializmus terjedésével kapcsolatban tartott miniszterelnökségi értekezleten az érdekelt főispánok közül páran rémképeket festettek.¹⁷ Szociális kérdésekkel egyáltalában nem lehetett komolyan foglalkozni ebben az időben még nálunk, mert aki mégtette, azt rögf“tön megrágalmazták, keresztény köröknek meg éppenséggel nem tudták megbocsátani. így történt ez Prohászkaival is. A parlamentben pedig jizt a vadat emelték, hogy „a klerikaŰz-mus a szocializmust saját céljai elérésére „kívánja felhasd, náipi.“¹⁸

Ami Beksicsnek a párt antiszemitizmusáról mondott vádját illeti, meg kell állapítanunk, hogy ez az antiszemitizmus nem támadó, hanem védelmi-jellegű volt. A falusi szegény lakosságot akarta megvédelmezni a zsidó szatócsok uzsorajávi szemben s a kisiparosokat és a munkásokat a zsidó nagyipar és tőke ellenében. Alaptalanul vádolta Beksics a nemzetiségi kérdés miatt is a pártot, a program velük foglalkozó pontja Széchenyi és Deák szellemére vallott s csak dicsérhető érte a párt, hogy később is távol tartotta magát a „többi pártok“ végeredményében károsan ható nemzeti túlzásaitól. Igaza lett azonban Beksics ama vádjának, hogy a néppárt a szélső közjogi irányzat terjedését elő fogja segíteni. A párt

¹⁷ Dr. Gabona Béla: A magyarországi agrármunkásmozgalom története (1890—1900), Bpest, 1934. 35. és 42. l.

¹⁸Tallián Béla 1897 január 26-i beszédéből.

fejlődése folyamán tényleg belekerült a közjogi küzdelem áradatába. De ennek nemcsak a népszerűség utáni vágy volt, az oka, hanem az is, hogy közjogi ellenzékiességük sokakat visszatartott volna a párthoz való csatlakozástól. A néppárt részére pedig a keresztény alap volt az első s nem a közjogi kérdés. Steiner püspök már a megalakuláskor ki akarta e kérdést kapcsolni a programból. Egyébként maga Beksics sem tartotta a kiegyezést megváltoztathatatlannak s Bánffy 1903-ban alapított új pártja, ha a kiegyezés hívének mondotta is magát, szintén közjogi követelményeket hangoztatott, az 1904 decemberi parlamenti bútorromboláskor pedig a közjogi konzervativizmus híveit éppen Bánffy viselkedése sújtotta le a legmélyebben, amikor, mint Herczeg Ferenc emlékezéseiből tudjuk, Thonuzoba unokájaként kárörvendő nevetéssel, szürke cilinderrel a fején, egy pad tetején lovagolva és cigarettázva gyönyörködött a pusztításban és osztogatta a parancsokat.

Amikor Beksics emlékiratával elkészült, az egyházpolitikai helyzet a kormány szempontjából nem volt megnyugtató. XIII. Leó március 18-i allokúciójában nyilvánosan elítélte a magyar házassági törvényt, a főrendiház pedig három nappal később másodszor is visszautasította az izraelitákról szóló törvényjavaslatot, valamint a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatnak a felekezetenküliekre vonatkozó szakaszait. Nem láthatta tehát még a kormány biztosítottak a házassági törvény sima végrehajtását s bizonytalan lett a még hátralévő egyházpolitikai javaslatok sorsa is. A főrendi ellenzék megmerevedésére kétségtelenül hatással volt a néppárt sikeres szervezkedése s ezért a néppárt elgáncsolása a főrendi ellenzék meggyengülésével is kecsegtetett. Bánffy mindenben a magáévá tette tehát Beksics memorandumát. Szerzőjét meg nem nevezve, megküldte Kálnokynak s kísérő iratában¹⁹ hangsúlyozta, hogy a néppárt a közjogi radikalizmus terjesztésének elősegítésével veszedelmesebb az osztrák és német keresztényszocialista pártoknál s megakadályozhatja komoly politikai és társadalmi tényezők ama kívánságának a teljesülését, hogy az egyházpolitikai program végrehajtása után térjen vissza Magyarország újból hagyományos konzervatív egyházpolitikájához. Nyomatékosan megkérte Bánffy Kálnoky, hogy különösen ez utóbbi szempontot hangsúlyozva, vegye rá

¹⁹ Szám nélkül 1895 márc. 22-ről keltezte a bécsi Áll. Ltár.ban: Politisches Archiv.

a Szentszéket *a néppárt elítélésére* s fossza meg ezáltal a pártot attól a lehetőségtől, hogy jogosulatlanul a vallás palástjába burkolódzva, sok katolikus hívőt félrevezessen a Szentszéknek egyébként csak látszólagos és jog nélkül hirdetett támogatásával.

Bánffy e jegyzékét március 22-én küldte el. Kálnoky nem nagyon sietett Revertera újabb utasításával. Rábízta az ügyet gróf Kuefstein Károly külügyminisztériumi osztályfőnökre, Kuefstein pedig, alaposan áttanulmányozva a memorandumot, meglehetősen soká gondolkozott rajta, "hogy mitévő legyen. Csak április 6-án írta alá Kálnoky az elkészült utasítást,²⁰ de elküldésére még később került sor, mert Revertera csak 21-én kapta meg. Megküldték Reverterának a memorandumot s Bánffy átiratát is, határozott utasítást azonban nem adtak neki. Csak annyit jegyzett meg az utasítás, tárgyilagosan véve mindenestre kívánatos, hogy ítéljen el a Szentszék minden szélsőséges törekvést és mérséklőleg hasson s általában ne adjon rá okot, hogy politikai pártok támogatására hivatkozhassanak, egyébként azonban teljesen rábízta Revertera tapintatára, illetőleg ítéletére, hogy mily módon és mértékben teljesítse Bánffy kérését. Figyelmeztették egyúttal Reverterát, az intervenciónak orjymódon kell megtörténnie, hogy ne illethessék azzal a váddal a magyar kormányt, mint a keresztényszocialistákkal kapcsolatban az osztrákot, hogy idegen hatalmat kér fel .belpolitikai ügyekbe való beavatkozásra. Nem hallgatta el az utasítás azt sem, hogy a néppárt ellen még nehezebb lesz fellépni, mint a keresztényszocialisták ellen, mert a néppárt ezekkel ellentétben nem száll szembe a püspökökkel, hanem éppen megfordítva, legalább is az egyházpolitikai kérdéseket illetőleg, egy úton halad velük. Nem lehet tehát a hierarchia tekintélyének a védelmére hivatkozni.

Bánffyval jóval ez utasítás elküldése, sőt még kelte előtt, már április 3-án tudatta Kálnoky, hogy átiratát és a memorandumot elküldötte Reverterának s kívánságának megfelelően utasította is őt.²¹ Azt nem írta meg Kálnoky, hogy az utasítás nem határozott, de felhívta Bánffy figyelmét a Reverterának is megírt nehézségre, amiért a hierarchia tekintélyének a védelmére nem hivatkozhatnak s hogy óvatosságra van

²⁰ A 71. sz. bizalmas utasítás Kuefstein kezétől eredő fogalmazványa Kálnoky javításával u. o. Romé S. S. 1895.

²¹ A 66. sz. átirat eredetije az Orsz. Ltárban a már idézett helyen, fogalmazványa Kuefsteintől Kálnoky lényegtelen javításával Bécsben, a Polit. Arch.-ban.

szükség, mert a Vatikán hangulata következtében könnyen azonnali visszautasításban lehetne részük. Nagyméltóságod saját kívánságának is megfelelhet továbbá, — olvassuk még Kálnoky átiratában, — ha a lehetőség szerint nem teszi ki a követ intervenciójával a kormányt annak a szemrehányásnak, hogy külföldi hatalom beavatkozását kéri belügyekbe.

Bánffy nagy meglepéssel értesült róla, hogy a memorandumot és kísérőiratát elküldték Reverterának. Úgy gondolta, hogy általa részletesebben tájékozódhatik a követség a magyar egyházpolitikai helyzetről. Nem hagyta azonban szó nélkül Kálnoky megjegyzéseit s Beksicstől készített válaszában²² bizonyítani igyekezett, hogy az alsópapság és a főpapság antagonizmusa nálunk is ki fog fejlődni és semmi döntő jelentősége nincs e tekintetben annak a körülménynek, hogy egyes püspökök együtt mennek a néppárttal s támogatták a legutobbLJcépviselői választások alkalmával a párt jelöltjeit. Azt elismerte Bánffy, hogy e püspökök és az alsópapság között nincs ellentét, sőt nagyrészen az ő működésük eredménye az egész néppárt, hangsúlyozta azonban, hogy e pár püspökkel ellentétben a püspöki'ó kar nagyobb része, élén magával a hercegprímással, Vaszaryval, hazafias és egyúttal az Egyház iránti kötelességének is tekinti, hogy távol tartsa, magát a néppártnak közjogi és nemzetiségi nehézségeket felidéző és magára az Egyházra is hátrányos velleitáseitől.

Nyugodtan írhatta volna Bánffy, illetőleg Beksics azt is, hogy az egész püspöki kar távortartja magát azilyen szélsőséges velleitásoktól. Megfelelt volna az igazságnak. De ez még egyáltalában nem jelentette azt, hogy a püspöki kar nagy része el is ítéli a néppárt célkitűzéseit. Annyi alapja azonban volt Bánffy ellenvetésének, hogy a püspöki kar egyes tagjai valóban tartózkodók voltak a néppárttal szemben, mert a politikai helyzet következtében kilátástalannak tartották a párt pprogramjának megvalósíthatását s úgy gondolták, hogy jobban tudják biztosítani az Egyház érdekeit a kormánnyal való bizonyos együttműködés, mint határozott ellenzékiesség által.

Amikor az 1894 december 19-i püspöki konferencián, nyilván a néppárt megalakulására való tekintettel, véleményt kért Vaszary arra vonatkozólag, hogy milyen politikai programot valljon a püspöki kar a legközelebbi jövőben, Samassa egri érsek úgy nyilatkozott, hogy a fennálló viszonyok között nem lehet semmiféle politikai program megvalósítására sem vállalkozni. Az egyházpolitikai törvények megváltoztatására egyelőre semmi-

²² Az 1068. sz. eredeti Bécsben, Beksics kezétől eredő magyar és német nyelvű fogalmazványa pedig az Orsz. Ltár.-ban az idézett helyen.

esetre sem, hanem legfeljebb csak újabb országgyűlési választások után lehet gondolni, de ez sem kecs egetet sok reménnyel. Miután ugyanilyen értelemben szólt a pannonhalmi főapát, Fehér Ipoly is, a püspöki kar nem is tárgyalta tovább ekkor a kérdéstről s határozatilag kimondotta, hogy politikai programot egyelőre nem ad. Tény az is, hogy amikor Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric hivatalosan bejelentették a püspöki karnak a néppárt megalakulását s kérték, hogy a pártot „bölc s belátása szerint való módon megyéspapságának is melegen ajánlja“,²³ a püspöki kar e bejelentést 1895 március 19-i konferenciáján egyszerűen csak tudomásul vette, de nincs viszont semmi nyoma sem a jegyzőkönyvben, hogy bárki is felszólalt volna a néppárt célkitűzései ellen.²⁴ Igaz ugyan, hogy Samassa nem volt jelen a konferencián. Az önálló politikát követő Samassa évek multával is távol tartotta magát a néppárttól²⁵ s kétségtelen, hogy ő volt azoknak-a főpapoknak az egyike, akikre Bánffy célzott. A másik Bubits Zsigmond, a kassai püspök lehetett, aki 1894 december végi pásztorlevelében²⁶ nyíltan elítélte az , egyházpolitikai törvények revíziójára való törekvést. Más püspökről rajtuk kívül nem mérnök állítani, hogy helytelenítette volna ebben az időben a párt programját. Schlauch nagyváradi bíboros-püspök inkább csak taktikai okokból ellenezhette tiszántúli szervezkedését, hol nem lévén talaja, biztos bukásnak nézett volna eléje.²⁷ Vaszary a maga minden kellemetlenséget kerülni kívánó békülékeny természetével a középúton maradt, nem ítélt el a pártot, de nem is exponálta magát mellette. A Magyar Hirlap február második felében azt írta róla, úgy nyilatkozott, hogy teljesen távol tartja magát a néppárttól, iránta, semmi rokonszenvet nem mutatott eddig s nem fog a jövőben sem. A nagyváradi Tiszántúl kérdésére azonban megcáfoltatta Vaszary, hogy bármiféle nyilatkozatot is tett volna.²⁸ Közvetve egyébként támogatta is a pártot, amikor Komárom minden tiltakozása ellenére szabadságolta a város plébánosát, Molnár Jánost, aki a néppárt szervező bizottságának elnöki állását foglalta el.²⁹

Kálnokynak küldött válasza további során elismerte Bánffy, hogy szimptomákat lát csak egyelőre s nem fejlődtek még ki a néppárt általa veszedelmesnek tartott törekvései, mégis megismételte azonban a memorandum vádját, hogy a néppárt tulajdonképpen nem egyéb, mint a keresztényszocializmus magyar földön való elfajzása. Elfajzottnak azért mondta, mert erősíteni fogja a szélső közjogi irányzatot. Ezt pedig igazoltnak látta már azzal, hogy a legutóbbi tapolcai választásnál nem védelmezte meg a katolikus papság Kossuth Ferencsel

²³ Religio, 1895 március 20.

²⁴ A püspöki konferenciák pár példányban kinyomatott jegyzőkönyveinek egy példányát Esztergomban a primási irodában őrzik.

²⁵ Lásd *Prohászka* Samassa és a néppárt c cikkét összegyűjtött munkái XXI. kötetében a 97. lapon.

²⁶ Közölte a Religio 1895 január 16-i és köv két száma.

²⁷ Szabó László: Szegény ember gazdag élete. II. k. Bpest, 1928. 86. 1.

²⁸ Religio, 1895 február 23.

²⁹ A Religio 1895 március 20-i száma közölte Vaszary február 21-én kelt válaszát Komárom feliratára.

szemben a közjogi alapot. Kálnoky megjegyzésére reflektálva, mindennél jobban elítélendőnek bélyegezte Bánffy egy külföldi hatalomnak belpolitikai célokra való felhasználását „s szerinte a pápaságot, nem számítva a pápának a. katolikus egyházhoz s a papsághoz való viszonyát, éppen olyan külföldi hatalomnak is kell tekinteni, mint bármely más hatalmat Hallgatott azonban arról, hogy kísérfiratában határozottan arra kérte Kálnokyt, hogy vegye rá a Szentszék a néppárt elítélésére s a memorandum utolsó szavaira hivatkozva azt hitte, hogy semmiféle vádra sem adhat okot, mert a Szentszéknek nem a magyar belügyekbe kívánt beavatkozásáról, hanem csupán tárgyilagos felvilágosításáról s arról van szó, hogy fosszák meg a néppártot föerősségét adó, szerinte csak bitorolt vallásos jellegétől.

Ha belpolitikai ügyekbe való beavatkozásról egyáltalában szó lehet, érvelt tovább Beksics tollával Bánffy, akkor a valóságban Magyarország hátrányára történt az már meg a Szentszék részéről, amikor bizonyára helytelen információk alapján erkölcsi támogatásban részesítette a néppárt vezetőit. Ez XIII. Leó Zichy Nándorhoz intézett levelére vonatkozott. Kifogásolta azonban Bánffy válasza XIII. Leó már említett márciusi lé-i allokációját is, valamint a katolikus gyűlésekre s ezeknek a .néppárt vezetőivel azonos rendezőre adott pápai áldást, mert e megnyilatkozások keltezték szerinte a magyar katolikusokban, különösen pedig a papságban azt a hitet, hogy a Szentszék a néppárt törekvéseit helyesli s vallásos jellegét elismeri. E tényekkel szemben kötelessége a magyar kormánynak, hangoztatta Bánffy, illetőleg Beksics, felvilágosítania a külügyminiszter közvetítésével a Szentszék a néppárt törekvései következtében a katolikus egyházra háramolható veszélyekről. E veszélyek miatt nem lehet ugyanis közömbös a Szentszéknek sem, hogy a néppárt a vallást és a katolikus egyházat cégérül bitorolja. És mert idáig a klerikális informátoroktól félrevezetett Szentszék magatartása adott alkalmat a néppártnak a katolikus egyház cégérül használására és arra az állításra, hogy a Szentszék helyesli az eljárását, egyedül és kizárólag csakis ő foszthatja meg a pártot vallásos jellegétől. Csakis az elkövetett hiba jóvátételéről van tehát szó, érvelt Bánffy, vagyis arról, hogy ne hivatkozhatssak a néppárt a katolikus egyház fejének nyílt vagy titkos támogatására.

Fejtegette ezután még a választ, hogy a magyar állam minden más államnál féltékenyebben őrizte mindig a függetlenségét Rómával szemben, de sem e függetlenséget, sem pedig a ius placetit nem magyarázta a magyar közjog sohasem úgy, hogy tilos az ország kormánjának a Szentszékkel érintkezésbe lépnie, hanem inkább úgy értelmezte, hogy a Szentszék a maga egyházi tekintélyét sem a papsággal, sem a hívőkkel való érintkezésében nem használhatja fel az ország kárára. A memorandum tehát, hangoztatta a miniszterelnök, tüzetes ismeretek alapján készült s újból megkérte ezért Kálnoky,

tegyen meg a jövőben is mindent a vatikáni követ útján annak érdekében, hogy a Szentszék a néppártot vallásos jellegétől megfossa vagy legalább is erkölcsi támogatásában ne részesítse.

Bánffy ez újabb kérésére Kálnoky egyáltalában nem reagál vatikáni követünknek sem küldött újabb utasítást. Talán feleslegesnek is ítélte, mert úgy gondolhatta, hogy a memorandum alapján eléggé tájékozódhatott Revertera a magyar kormány felfogásáról és kívánságáról. Revertera azonban nagyon nehéznek érezte a rábízott feladatot.³⁰ Azt a figyelemfűzetés.⁷ hogy intervenciójának oly módon kell megtörténnie, hogy ne vádolhassák érte a magyar kormányt, Bánffytól eredőnek gondolta s éppen e kívánság teljesítésében látta feladata főnehézséget. Úgy magyarázta a dolgot, hogy a magyar kormány akar is valamit, meg nem is: azt kívánja, hogy fegyverezze le a Szentszék a harc közben a saját csapatait, nem szabad azonban kitudódnia, hogy ez a kormány kívánságára történik, nehogy megtámadhassák miatta. Követünk úgy jérifilmezte tehát a maga feladatot, arra kell rávennie a Szentszék, hogy önkéntesen lépjen fel a néppárt ellen. Ez esetben viszont, így gondolkozott, ha a magyar kormány elbújik a háttérbe, hogy fedje magát a támadásokkal szemben, őt, vagy a külügyminisztert vádolhatnák az egész dolog kezdeményezéséért. Egyébként magát a memorandumot is különös írásműnek tekintette. Nem tartotta eléggé meggyőzőnek arra, hogy kivédhesse érveivel az ellenvetéseket, ő még maga csak hajlandó lett volna rá, mint Kálnokynak írta, hogy lemondjon kötelességből a logikus gondolkozásról, nem hitte azonban, hogy Rampolla is kapható lesz erre. Azt ugyanis maga Bánffy is elismerte, hogy magából a programból nem lehet következtetni a néppárt veszélyességére, sőt azzal sem akarta a miniszterelnök vádolni a pártvezetőséget, hogy elhagyta volna már a törvényes alapot. Az pedig, hogy agitáció útján akar a néppárt híveket szerezni, nem volt egyedül állojelenség Magyarországon, az összes pártok, maga a kormánypárt is, hasonlóképpen cselekedtek.

A bíboros-államtitkárral egy akadémikus jellegű beszélgetést folytatott már követünk a néppártról s Rampolla elismerte, hogy tömegmozgalmat nehéz irányítani s veszélyessé válhat ennek következtében a közrendre is. De ezzel az a hely-

³⁰ Lásd a következőkre 1895 április 25-én kelt 16 A. sz. szigorúan bizalmas jelentését. Bécs, Áll. Ltár. Polit. Arch. Romé S. S. 1895.

zet, mondotta ekkor Rampolla, mint az általános hadkötelezettséggel. Mindenki ismeri szociális, politikai és gazdasági hátrányait s mégsem vonhatja ki magát egyetlen egy állam sem alóla, mióta Poroszország bevezette. Ugyanígy kényszerülve vannak a katolikusok is csapataikat hadba állítani, mintán a radikális tömegeket felvonultatták az egyházpolitikai törvények mellett demonstrációra.

Revertera meg volt győződve róla, hogy Rampolla felfogásának jogosultságát magának Bánffyknak is el kell ismerie, ha a pápai államtitkai“ helyébe képzei magát s ezért amikor“ jelentést tett róla Kálnokynak, megírta azt is, hogy véleménye szerint e ^nyilatkozat után csakis egy ponton fogható meg a dolog s ez a papságnak a politikai harcban való részvételének a kérdése. Ez neki is csakugyan aggasztónak tűnt fel fegyelmi szempontból. Magyarországon azonban, vetette mindjárt ellen, jihol minden valamennyire művelt ember aktív részi; vesz *d* «poíitikaí életben, nehezebb lenne ezt megakadályozni, mint máshol. A legnehezebb pedig éppen most, amikor az egyházpolitikai kérdések a papságot közvetlenül érintik. Az ugyan feltételezhető, írta követünk, hogyha a pápa megtiltaná a papságnak a néppártba való belépést, a jobbak és érdemesebbek engedelmeskednének neki. Nem állítható azonban, hogy a papság kiválásával veszélytelenebbé válnék a párt. Ellenkezőleg, a demagogikus hatások még könnyebben hatalmukba keríthetnék. A miniszterelnök biztosítása, hogy a radikális egyházpolitikai törvények végrehajtása után újból konzervatív egyházpolitikát akar követni a kormány, mindenesetre megnyugtató lenne a Szentszékre, felvetődik azonban a kérdés, hogy a nagy egyházi vagyonton kívül sok konzerválandó dolog marad-e még hátra? Ezenfelül, amint azt Rómában tudják, az egyházi vagyon szekularizációja olyan programmpont, hogy egyetlen egy libeláris kormány sem akadályozhatja meg a végrehajtását a pártjával szemben, ha mint egyedüli követelmény marad hátra. A katolikus főpapok gazdag asztalára már régen vágyakoznak a többi felekezetek s nem fognak addig nyugodni, amíg a megkívánt birtok felosztásához hozzá nem segíti őket az állam.

Emlékeztette Revertera ezzel kapcsolatban Kálnokyt egy Rimor hercegprímás által mindjárt az 1867-i kiegyezés után készítettett emlékiratra, amsly bizonyítgatta, hogy abban az esetben, ha a liberális párt akadálytalanul végrehajthatja a programját, az események székségszerűleg az egyházi vagyon szekularizációjához fognak vezetni. Akkor Andrassy volt a miniszterelnök és sokan hitték Revertera szerint, hogy lényegesen közeleddett volna e kérdés fenti értelemben való megoldásához, ha Andrassy tovább

marad a kormány élén. Andrássy nemkatolikus utódai: Lónyay és Tisza Kálmán elhalasztották a dolgot, mert el akarták kerülni, hogy azfcal vádolhassák meg őket, felekezeti elfogultságból rabolják meg a katolikus egyházat. Bánffy, írta Revertera, kétségtelenül szintén hasonló módon fog cselekedni, de nem vállalhat felelősséget egy olyan következő kormányért, mely^A nek élén egy liberális katolikus áll. Egyházi körökben számolnak ezért azzal, hogy a mostani egyházpolitikai törvényszerzés után áldozatul fog esni az egyházi vagyon is egy újabb rohamnak.

Revertera e jelentése elküldése után igyekezett meggyőződni róla, hogy elérhető-e egyáltalában a néppártnak a Szent-szék részéről való dezavualása s ha igen, elhárítaná-e ezáltal a felekezeti békét zavaró további bonyodalmakat? Ennek a megállapítása érdekében nem kísérelte meg az intranzigensebb Rampollánál szóba hozni újra a dolgot, hanem más a békülékenységre jobban hajlamos egyházi méltóságokkal keresett kapcsolatot. Különösen azoknak a tanácsát kérte ki, akik tevékeny részt vettek a német kultúrharc megszüntetésében s idegenkedtek azóta is minden újabb konfliktustól.- Nem árulta el követünk, hogy kikkel tanácskozott, de azt hisszük, nem csalódunk, ha Rampolla politikai ellenfelében, a volt bécsi nunciában: Galimberti kardinálisban véljük felfedezni egyik tanácsadóját. Galimbertinek része volt a német kultúrharc elintézésében, Revertera jó viszonyban volt vele s már korábban is többször tárgyalt vele más ügyekben bizalmasan. Galimbertivel és társaival folytatott mostani tárgyalásai alkalmával óvatosan igyekezett követünk még a látszatát is elkerülni annak, mintha hivatalos megbízásból cselekednék: Ezzel meg akarta adni a magyar kormánynak a lehetőséget arra, hogy értesüléseit tetszése szerint használhassa fel további lépésekre, illetőleg teljesen figyelmen kívül is hagyhassa.

Beksics memoranduma a külföldi eseményeket a magyarországiakkal összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon nem volt és nincs kultúrharc s állította egyúttal, jioogy nem js akar ja azt a kormány felidézni, ha a Szent-szék, mint más országokban tette, nálunk is alkalmaz-“ kötik az egyházpolitikai törvényekhez s belenyugszik a helyzetbe. Ezzel az állítással akart érvelni Revertera is Galimbertivel és társaival szemben, sikere azonban nem volt. Ők ugyanis különbséget tettek az egyházit körök általános felfogásának megfelelően a kultúrharc lényege és megnyilatkozási formái között. Lényegét az állam és a katolikus egyház közötti jogviszonyról vallott nézetek szöges ellentétben látták. A papok bírságolását, bebörtönzését, állástól való megfosztásukat és kiűzésüket, valamint az egyházi javak elkobzását

pedig csak éppen olyan kísérőjelenségeknek tartották, mint-ahogy a háborúban az ellenség megölése nem öncél, hanem, csak az erőszak elkerülhetetlen alkalmazása a győzelem kivívása érdekében.

Ezek előrebocsátása után hosszasan elmélkedett Revertera egy újabb jelentésében⁸¹ a német kultúrharcról s bizonyította, hogy az lényegében nem volt más, mint kísérlet arra, hogy rákényszerítsék az Egyházat a legfőbb állami fennhatóságról vallott protestáns eredetű alapelv elismerésére. A porosz országgyűlésen és a német birodalmi gyűlésen többször nyíltan is kimondták ezt s a hozott törvények és a kiadott rendeletek mind ennek az elvnek a részletes végrehajtását célozták. A meghódolás jutalmaként való fizetésemeléseknek azonban éppen olyan kevés sikerük volt, mint a drákói szigorúsággal alkalmazott büntetéseknek. A papság nem hódolt meg s a Kúria a békeszerető XIII. Leó trónralépte után is bajthatatlan maradt a maga egyházi jogának a védelmében s époly sérthetetlennek nyilvánította, mint amilyen az állami jog. Minden megegyezés ki volt tehát zárva, míg végül is Bismarck a szociáldemokrácia növekedésétől és a hosszú harc gazdasági és szociális pusztításaitól megrettent s elhatározta, hogy békét teremt. Első tapogatózásaira azt a választ kapta Rómából, hogy az állami fennhatósági jog alapján minden tárgyalás lehetetlen. A Kúria elvi állásfoglalása a későbbi tárgyalások folyamán is változatlan maradt. Bismarcknak végül is rá kellett szánnia magát az úgynevezett májusi törvények revíziójára s rájött, csak akkor állíthatja helyre a békét, ha lemond arról a szándékáról, hogy az Egyházat az állami fennhatóság jármába törje. Jacobini kardinális azt mondotta a harc kezdetén, hogyha Poroszország az állami fennhatóság bástyája mögül akar harcolni az Egyházzal, akkor a Szentszék is elsáncolja magát s várni fogja a támadást. Mindkét bástyán rés támadt azonban, fejezte be fejtegetését Revertera. A májusi törvényeket részben eltörölték, a Szentszék pedig, a nélkül, hogy a meghagyott egyházpolitikai törvényeket elismerte volna, rászánta magát mégis eltűrésükre. Mindkét fél letette a fegyvert s ha igazi béke az elvi ellentétek további fennállása mellett lehetetlen is volt, a modus vivendi mégis létrejött.

A porosz kultúrharc elemzéséből azt a tanulságot vonta le követünk, hogy a kormányoknak, ha nem akarnak Canosába menni, el kell kerülniök a porosz egyházpolitika hibáit s ha a harcot a Szentszék ellen a legfőbb állami fennhatóság nevében akarják megvívni, akkor sokkal erősebbnek kell érezniök magukat, mint amilyen Bismarck volt hatalma tetőfokán. Aki azonban nem akarja a harcot, annak szigorúan számot kell vetnie minden egyes adott esetben azzal, mi várható, illetőleg kívánható a Szentszéktől a» nélkül, hogy egész pártja: papság és laikusok harcba induljanak a védelmére.

A néppártról írt memorandum hivatkozott más országok példájára, hol belenyugodott a Szentszék a sorsába, hogy tűrnie kell, sőt elő is kell segítenie azoknak a törvényeknek a

⁸¹ Lásd 1895 május 2-án kelt 17. sz. szigorúan bizalmas jelentését a legutóbb idézett helyen.

végrehajtását, amelyek ellen előzőleg a leghatározottabban tiltakozott. Miért nem történhetnék ez meg tehát Magyarországon is? Meg fog történni, válaszolta Revertera tanulságos jelentésében. A tapasztalatok szerint nem lehet benne kételkedni. A pápa a törvények elleni tiltakozás mellett utasítani fogja a püspököket, hogy ne akadályozzák meg a törvények végrehajtását, de magyarázzák meg jól a hívőknek, hogy türésük még < nem jelenti helyeslésüket. A korlátlan legfőbb állami fennhatóság elvét sohasem fogja a Szentszék elismerni. Ha kényszeríteni akarják erre a katolikusokat, akkor elkerülhetetlenül kitör a harc.

A porosz kultúrharc lefolyása alapján adott választ Revertera a Kúriának a néppárthoz való viszonyáról is. Még a kezdetén volt a harc, írta követünk, amikor 1871-ben Bismarck megkérte a pápát, hogy a szerinte „birodalomellenes“ centrum-pártot nyilvánosan ítélje el. Bismarckot e kérése nyilvánításakor félrevezette gróf Tauffkirchen ideiglenes római ügyvivő egy jelentése s azt hitte, meggyőzte Antonelli kardinálist róla, hogy a centrum a maga „birodalomellenes“ magatartásával a kormányt energikus elhatározásokra kényszerítheti, az a körülmény pedig, hogy a centrum a római kérdést is felvetette, súlyos bonyodalmakat okozhat. Antonelli sietett a félreértést tisztázni, a pápa ^világi hatalma melletti tüntetéseket célszerűtlennek minősítette, de visszautasította azt a kívánságot, hogy utasításokat adjon a centrumnak belpolitikai magatartását illetőleg. A centrum az Egyház üldözése következtében idővel hatalommá nőtt, de ez nem tartotta vissza a Szentszéket attól, hogy a párt vezetőinek tudta nélkül Poroszországgal egyességet kössön. Sokaknak nem tetszett ez, a papság azonban az egyesség következtében visszavonult a politikától, hogy teljesen békés hivatásának szentelje magát.

Valami hasonlót, de többet nem, a magyar kormány is várhat a néppárttal kapcsolatban a Szentszéktől, jelentette Revertera. Ha kívánja a kormány, határozottan figyelmeztetni fogja a Szentszék a pártot, hogy a törvényes alapot el ne hagyja s óvakodjék a közrendre veszélyessé válható kapcsolatoktól. Semrni szín alatt sem fogja azonban Róma rászánni magát arra, hogy. szárnyát szegje annak az egyedüli magyar pártnak, amely meg akarja védeni az Egyház, jogait a további támadások ellen. Kérte Revertera Kálnokyt, hogy ne tekintse ezt az ő személyes nézetének. A maga saját véleményével általában tartózkodó s egész jelentésével csak az a célja, hogy pontosan feltárja, milyen szemszögből figyel a Kúria a

magyarországi dolgok fejlődését. Rómára a közeli veszélyek sokkal nagyobb hatással vannak, mint a néppárt harcmodora következtében esetleg a távolaobi jövőben bekövetkező bajok. Nem lenne viszont a Szentszék semmiféle tekintettel sem a néppárt érdekeire, ha meg lehetne öt *győzny*. a kormánynak nemcsak akarata, de ereje is van rá, hogy az egyházpolitikát újból konzervatív irányba terelje. A Szentszék ebben való kételyének főképpen azok a subversiv elemek azokat jegvezte meg követünk, *akiknek a segítségét a kormány igénybe veszi*³² s akik a kormány harcra ösztönzik.

Idáig csak a; Kúria álláspontját tolmácsolva, jelentése végén egy személyes megjegyzést is megengedett LRevertera magának. *Lehetetlen olyan embereket befolyásolni, írta, akikkel nem akarnak tárgyalni.* A Wekerle-kormány első napjai óta pedig, állapította meg, irányító kormányelv lett Magyarországon a Szentszékkal való minden érintkezésnek az elkerülése. A püspöki kar közvetítésével nagyon könnyű lenne a kormánynak a Szentszékkal rendszeres összeköttetésben maradnia. Kiengesztelődésre, a meglévő ellentétek kiegyenlítésére, a békét legalább kifelé mutató modus vivendi létrehozására alig lehet azonban gondolni, ha egyszerűen elutasítják³³ maguktól azokat az embereket, akiknek a közreműködése ehhez szükséges. Hivatkozott Revertera a memorandumnak arra a kitételére^hogy semmi sem kívánatosabb Magyarország részére, mint a jelenlegi ingerült hangulat mentől előbbi megszüntetése és a társadalmi és felekezeti béke újbóli helyreállítása. A Kúria az irányunkban barátságos egyházfejedelmek hatása alatt, válaszolta erre követünk, hajlandó ennek az elérése érdekében közreműködni, ha biztosítják öt a jövőt illetőleg, hogy a radikális egyházpolitika — az emlékirat szavaival élve — csak „izgalommal teljes intermezzo“ marad s megismétlődésétől nem kell félni.

E jelentését május 2-án írta Revertera futár híján azonban csak 9-én tudta elküldeni. Eszerint a magyar egyházpolitikai helyzet válságosra fordult. Bánffy ugyanis a képviselőház május elsejei ülésén azzal vádolta meg Agliardi nunciust, hogy április második felében tett magyarországi látogatása

³² Kálnoky, amint még említeni fogjuk, Revertera e jelenlését másolatban közölte Bánffyval, az itt, valamint a lejjebb dülten szedett részeket azonban kihagyta belőle.

³³ A Bánffynak küldött másolatban mellőzésre van enyhítve e kifejezés. (... wenn man Leute einfach von sich weist... helyett ... diejenige bei Seite gelassen werden ...)

alkalmával túllépte hatáskörét s beavatkozott a magyar belügyekbe. Bejelentette egyúttal a miniszterelnök, hogy a külügyminiszter közvetítésével már tiltakozott is e miatt Rómában. Bánffy nyilatkozata, Kálnoky szavával élve, csatakiáltásként hangzott s az egész budapesti és bécsi sajtó a Rómával, való szakítást s a nuncius kiűzését várta utána. Általában Rómának küldött hadüzenetnek s a katolikus egyház elleni újabb harc bejelentésének tekintették. Kálnoky megcáfolta, hogy Rómában tiltakoztak volna s nem vállalta a felelősséget Bánffy nyilatkozatáért.³⁴ A Szentszékkal való diplomáciai viszony megszakításának közvetlen veszélye így elhárult, a magyarországi egyházpolitikai helyzet azonban változatlanul súlyos maradt.

Az ország a kultúrharc egy újabb szakaszának köszönében állott. Revertera ezért amikor május 2-i jelentését elküldte, egy külön magánlevelet is írt Kálnokynak³⁵ s újból hangsúlyozta, hogy jelentésében híven igyekezett vázolni Róma álláspontját. A magyar kormány akarhatja a harcot vagy nem, könnyelműen azonban nem szabad belesodródnia, figyelmezteti rá követünk. Ha el akarja kerülni, akkor nem tehet egyebet, mint azt, amit Poroszország nagyon későn tett meg, vagyis belenyugszik a kompromisszumba. Ez ugyan nem oszlatta el Poroszországban sem a nézetek ellentétét, de lehetővé tette mégis az állam és az Egyház békés együttélését. Bismarck abba a hibába esett, hogy lebecsülte a katolikus egyház ellenállóerejét. Az Egyház ellenálló ereje ma is változatlan s ezért a kölcsönös hatalmi viszony pontos mérlegelésével jól meg kell gondolnia a kormánynak minden lépést, mellyel a harcot meg akarja indítani, vagy amely véletlenül harcra vezethet. *Félek*, fejezte be levelét Revertera, *hogy a magyar kormánykörök nem lesznek hajlandók pillanatnyilag a figyelmeztetés meghallgatására. Nem kívánom, hogy saját kárukon tanuljanak.*

Kálnoky Revertera e levelének, valamint legutolsó jelentésének a másolatát mindjárt megérkezése után, május 13-án, megküldte Bánffynak.³⁶ Kihagyta azonban belőle azokat az

³⁴ Lásd erről bővebben az Agliardi-affaire-ről írt idézett tanulmányom.

³⁵ Sajátkezű eredetije Bécsben a Politisches Archivban: Romé S. S. 1895 május 9. E levelet szintén közölte Kálnoky másolatban Bánffyval, de kihagyatta a másolatból a lejjebb dülten szedett befejező sorokat.

³⁶ A 91. sz. szigorúan bizalmas kísérőirat Kuefsteintől származó fogalmazványa Bécsben a Polit. Arch.-ban, eredetije az Orsz. Ltárban: Min. eln. 1895: 925. törzsszám.

egyéni megjegyzéseket, amelyek kellemetlenné válhattak volna a követre. Kálnoky utoljára kereste fel ekkor soraival Bánffy-t. Két nappal később az Agliardi affaire-ral kapcsolatban közte és Bánffy között keletkezett áthidalhatatlan ellentétek következtében lemondott s a király kénytelen volt a magyar belpolitikai helyzetre való tekintettel elfogadni lemondását. Az új külügyminisztert, gróf Gohichowski Agenort nem kérte meg már Bánffy a néppárt elleni akció folytatására. Revertera jelentéséből egyrészt meggyőződhetett ugyanis róla, hogy vajmi kevés sikere lenne, másrészt pedig parlamenti támadások is érhetnék volna miatta. A dolog híre ugyanis kiszűrődött s Ugron Gábor az Agliardi-affaire-ral kapcsolatos május 13-i interpellációjában említést is tett róla. Mivel Bánffy a belügyekbe való beavatkozással vádolta meg Agliardit, gúnyosan megjegyezte Ugrón, úgylátszik, hogy csak akkor tiltakozik a kormány Róma beavatkozása ellen, amikor az ellene fordul, mert Tisza Kálmán idejében az 1884-i választások alkalmával, az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban Samassa római küldetése által³⁷ s legutóbb állítólag a néppárt ellen maga a kormány kérte Róma belügyekbe való avatkozását. A római akció így félben maradt, itthon azonban változatlanul könyörtelenül folyt a harc a néppárt ellen. Az április 24-i második nyitrai választás megint oly erőszakos volt, hogy megpeticionálták.³⁸ Tetőfokát a hírhedté vált 1896-i választásoknál érte el a terror. A néppárt azonban annak ellenére is diadalmasan tört előre, hogy vezéreit, köztük Zichy Nándort is, úgy kezelték, mintha hazaáruló bűnösök lettek volna s minden erőszak ellenére 17 képviselővel tudott e párt az 1896-i országgyűlésre bevonulni. A Bánffy-kormány egyházpolitikája a néppárt előretérése s Beksics memorandumának minden fenyegetése ellenére is végeredményében konzervatívvá lett a következő években. Ebben a főérdem azonban Ferenc Józsefé volt, mert ő nem tűrt volna további radikális egyházpolitikai reformokat. A néppárt maga nem lett volna képes ezt megakadályozni. Bánffy a legszívesebben, kétségtelenül Beksics sugalmazására, azt mondhatnók, szinte rendőri felügyelet alatt tartotta volna az Egyházat, A következő, 1896. évben, a ius placetire hivatkozva, a

³⁷ Lásd ezekről Tisza Kálmán római intervenciója 1884-ben c. cikkem a Vigília 1935. évi II. füzetében, illetőleg A magyar kultúrharc története c. könyvem 56—57. lapját.

³⁸ Közölte a petíciót A vallásháború Magyarországon (Budapest, 1895) c. röpirat függelékében.

püspökök és a szerzetesrendek Rómával való bizalmas érintkezésének az ellenőrzését is kívánta a külügyminisztertől. Ez a törekvése, a mellett, hogy végrehajtása tulajdonképpen lehetetlen is volt, Ferenc József ellenállásába is ütközött. Helyesen jellemezte a kormány egyházpolitikai szándékait 1898-ban Prohászka Ottokár a következő sorokkal: „Államosítaná a kormány az iskolákat még ma, ha volna pénze, elvonná a katolikus alapokat és alapítványokat, szekularizálná az egyházi vagyont, amint profanálta a házasságot, szabadalmazta a felekezetenküliséget, ellenmodásba keverte az egyháziasságot a hazafisággal — mindezt megtenné, ha a jó tradíciókat őrző Hofburgban azt megengednék. De hát nem engedik meg; *mari wurstelt alsó weiter*“.³⁹

Gábriel Salacz: *De máchinatione Desiderii de L. Baronibus Dánffy contra factionem politicam Néppárt Romae a. 1895.*

Post leges sic dictas politico-ecclesiasticas latas ut reactio exorta est factio christiana politica Néppárt, initio a. 1895. Qua factione per totum regnum pervulgata, praeses consilii supremi, Desiderius de L. Baronibus Bánffy, liberalismo imbutus, ipsam Sanctam Sedem voluit adhibere ad hanc motionem christianam coarctandam. Episcopus Albaregalensis Steiner, factionis membrum zelosum, Romára adveniens, sibi adversarium invenit ministrum Monarchiáé Austriaco-Hungaricae in Vaticano existentem, qui instigante praeside consilii accusavit factionem, quod contra auctoritatem legitimam agitaret. Neque Leo papa XIII, valde peritus in rebus politicis, accusationem exaudiebat, neque Rampolla secretarius status voluit factionem condemnare. Nunc consilium supremum ministrorum regalium dictitabat, factionem contra mentem Ecclesiae agere, quia quasi per zelum nimium reactionem Ecclesiae nocivam incitaret. Minister negotiorum externorum communis Monarchiáé Kálnoky re melius perspecta, ministro Monarchiáé Vaticano, Comiti Revertera commisit actionem ulteriorem, si ei id idoneum visum fuerit. Qui perpensis omnibus, secreto quoque admonitus, non urgebat condemnationem factionis, imo tensionem inter Ecclesiam et Statum in Prussia prae oculis habens, moderationem regimini Hungáriáé commendavit. Praeses consilii Bánffy graviter sentiens relationem inter Sanctam Sédem et Hungáriám propter impugnationem nuntii Apostoliéi Agliardi Vindobonae perturbatam esse, noluit actione sua contra factionem christianam relationem adhuc pejo rem reddere; re enim de facto pervulgata, merito timenda ei fuit investio in parlamento.

³⁸ Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XXI. k. 89. 1.